

סדרת ניירות מדיניות

מבט מאקרו

ערן ישיב

נייר מדיניות מס' 2011.03

A MACRO PERSPECTIVE

Eran Yashiv

Policy Paper No. 2011.03

* * *

ערן ישיב הוא ראש תכנית מדיניות הכלכלה במרכז טאוב ופרופסור בחוג למדיניות ציבורית באוניברסיטת תל-אביב. כל הטעויות הן של המחבר. הדעות המובאות להלן הן של המחבר ואינן בהכרח משקפות את דעות מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

מותר לצטט קטעי טקסט קצרים – שאינם עולים על שתי פסקאות – ללא הסכמה מפורשת, ובלבד שיינתן אזכור מלא למקור הציטוט.

מבט מאקרו

ערן ישיב*

תקציר

הפרק סוקר את ההתפתחויות המאקרו-כלכליות במשק הישראלי בשנת 2010. הוא עומד על הפער בין המצב הטוב המשתקף באינדיקטורים השונים לפעילות השוטפת של המשק, לבין המצב המדאיג לנוכח הבעיות ארוכות הטווח, המאפיינות את המשק. הנתונים השוטפים מצביעים על גידול נאה בתוצר ובתעסוקה, על אבטלה נמוכה יחסית, על עודף בחשבון השוטף ועל אינפלציה סבירה. הבעיות ארוכות הטווח מתעוררות בשל השקעה נמוכה יחסית, תשתיות פיטיות המצויות בפיגור, ובעיות רבות בשוק העבודה, המקרינות לרעה על איכות ההון האנושי ועל פרויקט העבודה. הפרק דן גם בבעייתיות הרבה הכרוכה בכל ניסיון לשינוי המדיניות הפיסקלית, שהייתה עשויה לפעול לפתרון הבעיות הללו.

הפרק עוסק בסקירת ההתפתחויות המאקרו-כלכליות במשק הישראלי, תוך הבחנה בין התפתחויות שוטפות לבין תהליכים ארוכי טווח ובעיות מבניות. מהצגת הנתונים ומניתוחם עולה מסר מרכזי, שבעוד שהאינדיקטורים השוטפים טובים ואפילו טובים מאד, יש למשק הישראלי בעיות מבניות משמעותיות. המצב הנוכחי של המשק בתחום הצמיחה הריאלית, התעסוקה, האינפלציה והחשבון השוטף הוא טוב, הן במונחים היסטוריים והן בהשוואה בינלאומית. אולם, לצד התמונה הטובה הזו, יש למשק בעיות יסוד, אשר אם הן לא ייפתרו, הן ישפיעו על ביצועי המשק בעתיד. הפרק דן בבעייתיות הגלומה בניהול המדיניות הפיסקלית,

* פרופ' ערן ישיב, ראש תכנית מדיניות הכלכלה במרכז טאוב; חבר החוג למדיניות ציבורית באוניברסיטת תל-אביב; עמית מחקר ב-CEPR, לונדון. תודתי לניר עילם על עזרתו הרבה באיסוף ובעיבוד הנתונים.

שעשויה בפרטנציה לטפל בבעיות ארוכות הטווח. סעיף 1 עוסק בהתפתחויות השוטפות וסעיף 2 דן בבעיות היסוד, ארוכות הטווח. סעיף 3 מתייחס למדיניות הממשלתית הפיסקלית וסעיף 4 מסכם בקצרה את הסקירה.

1. התפתחויות שוטפות במשק הישראלי

המשק הישראלי פתוח מאד למסחר עם חו"ל הן בסחורות ובשירותים והן בהון פיננסי. בהשפעת המשבר הכלכלי-פיננסי העולמי, שהחריף מאד החל בספטמבר 2008, חלה הידרדרות בכל האינדיקטורים המאקרו-כלכליים כבר ברבעון האחרון של 2008, אולם במהלך 2009 וב-2010 המשק התאושש והנתונים מצביעים על מצב מאקרו-כלכלי טוב. עיקרי ההתפתחויות השוטפות נסקרים להלן.

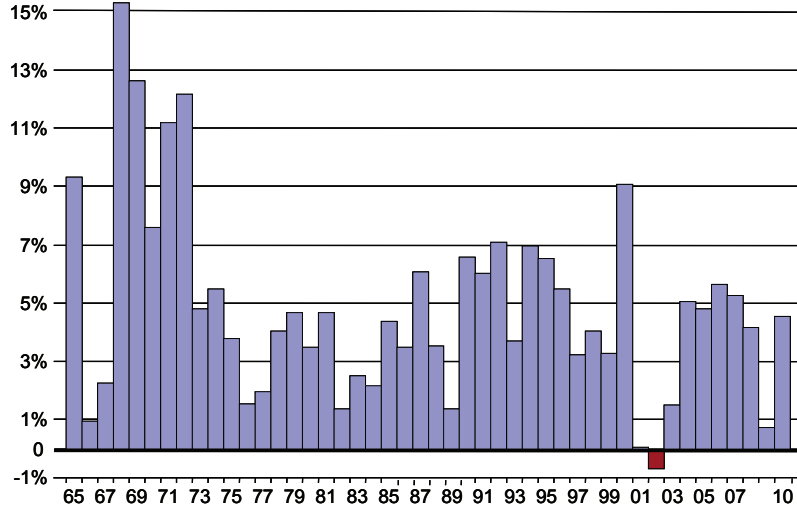
1.א. הפעילות הריאלית

מתרשימים 1 ו-2 להלן עולה כי לאחר האטה בשנת 2009, בה צמחו התוצר (התמ"ג) והתוצר העסקי ב-0.8 וב-0.1 אחוזים בלבד (בהתאמה), התוצר שב ועלה, כאשר בשנת 2010 הייתה צמיחה של 4.6 אחוזים בתמ"ג ושל 5.3 אחוזים בתמ"ג העסקי. לשם השוואה ראוי לציין, כי ממוצע הצמיחה של המשק הישראלי משנת 1987 (לאחר ייצוב האינפלציה) עד שנת 2007 היה בסביבות ערכים אלו, 4.5 אחוזים לשנה בתמ"ג ו-5.3 אחוזים בתמ"ג העסקי (לוח נספח 1). גם התוצר לנפש עלה בשנת 2010 בכ-2.7 אחוזים לאחר שירד בנקודת אחוז בשנה שלפני כן. פירושו של דבר, שהמשק צלח מהר את המשבר העולמי וחזר לתוואי צמיחה הנראה סביר ביותר. מעניין לציין, כי בכל 63 שנות קיום המדינה נרשמה צמיחה שלילית בתמ"ג רק בשנים 1953 ו-2001-2002. מכאן, שהמיתון אליו נקלע המשק בתחילת העשור הקודם היה חריף יותר עבור ישראל מהמיתון של שנת 2009, שנבע מהמשבר העולמי. הגידול בשימושי התוצר¹ בשנת 2010 התבטא בעליות נאות של הייצוא וההשקעה, כלומר תמהיל השימושים מבשר טובות גם לעתיד.

¹ שימושי התוצר הם התצרוכת הפרטית, התצרוכת הציבורית, ההשקעה והייצוא.

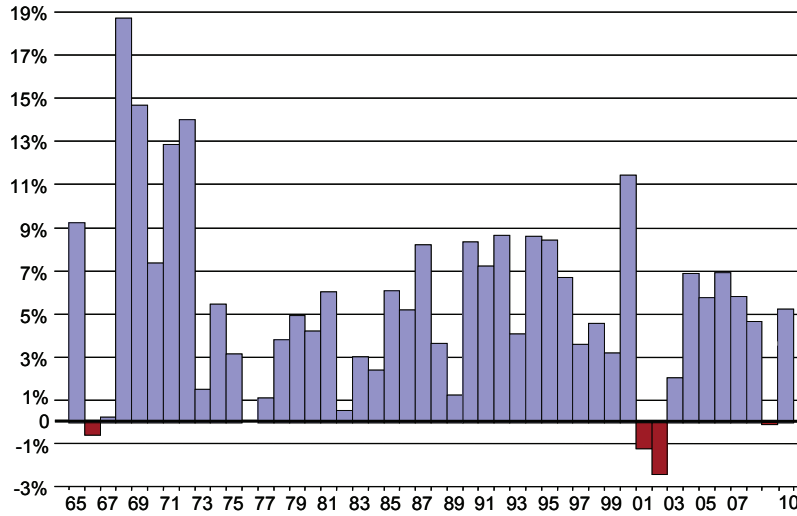
תרשים 1

שיעורי צמיחה שנתיים של התמ"ג, 1965-2010
 אחוזי שינוי של התוצר המקומי הגולמי, במונחים ריאליים

תרשים 2

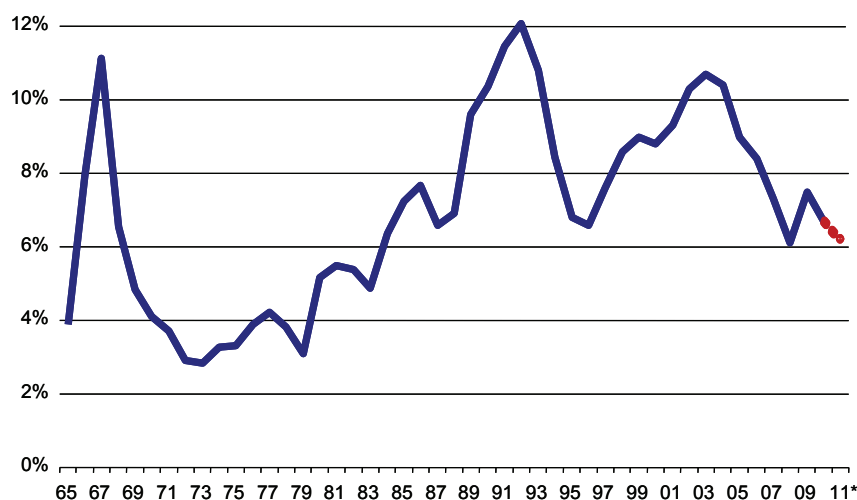
שיעורי צמיחה שנתיים של התוצר העסקי, 1965-2010
 אחוזי שינוי של התוצר העסקי, במונחים ריאליים

מקור לשני הלוחות: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
 נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ועיבודי בנק ישראל, 2010.

כפי שניתן לראות בתרשים 3, בשוק העבודה ההאטה הזמנית התבטאה בעלייה של האבטלה לשיעור של 7.5 אחוזים ב-2009 וירידה חזרה ל-6.7 אחוזים בשנת 2010. בהשוואה בינלאומית, מדובר בשיעור אבטלה ברמות סבירות בהחלט, בעוד שבמדינות אירופיות רבות ובארצות-הברית הוא מצוי בטווח של 8 עד 10 אחוזים ומעבר לכך, בעקבות המשבר העולמי.

תרשים 3
שיעור האבטלה, 1965-2011

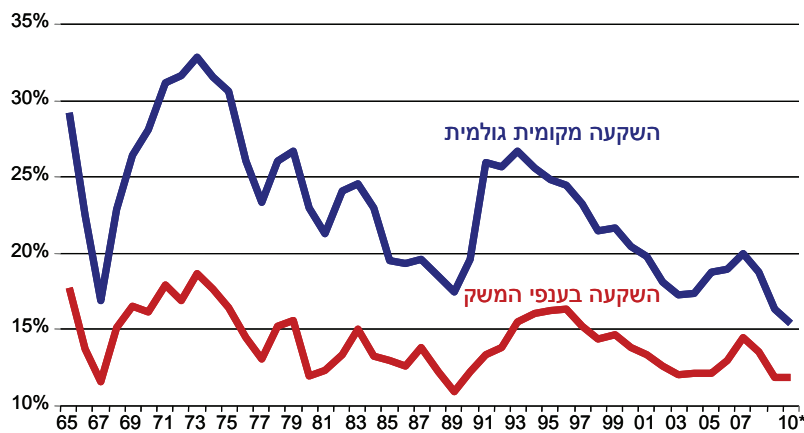
* תחזית עבור 2011.

מקור: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, ועיבודי בנק ישראל, 2010.

אינדיקטור אחד, בהקשר זה, שאיננו נראה כל-כך טוב, הוא ההשקעה המקומית הגולמית, המבטאת קניית הון, כולל ציוד, מכונות, מבנים וכדומה ואת הבנייה. כפי הנראה בתרשים 4, ההשקעה ירדה לאורך שנים מכ-33 אחוזי תוצר בראשית שנות השבעים לכ-15 אחוז. בעשור האחרון הייתה ירידה של כחמש נקודות אחוז. גם הנתונים האחרונים ביותר אינם מלמדים על עלייה במונחים של אחוזי תוצר. ההשקעה בענפי המשק, שהיא ההשקעה ללא מרכיב הבנייה, מתנהגת באופן דומה

למצרף הרחב יותר. גם שיעור החיסכון הפרטי ירד בשנת 2010 ואינו גבוה בהשוואה בינלאומית; הוא הגיע לכ-18 אחוזי תוצר לאחר שכבר השיג רמה של 24 אחוזי תוצר לפני 4 שנים. אמנם המשק התקדם ובמשק מפותח ההשקעה אינה צריכה להיות כה גבוהה כמו במשקים מתפתחים, אך הרושם הוא שההשקעה נמוכה מדי. השיעור הנוכחי נמוך מהממוצע במדינות מפותחות ועשירות כמו ארצות-הברית, מדינות גוש האירו ויפן, בהן השיעור נע בין 20 ל-24 אחוז מהתוצר. על רקע תשתיות פיסיות המצויות בפיגור ובהקשר לשיטות ייצור מיושנות, המעדיפות עבודה על הון, נושאים הנידונים בסעיף הבא, ההשקעה הנמוכה היא מקור לדאגה.

תרשים 4
השקעות, 1965-2010
כאחוז מהתוצר

* אומדן עבור 2010.

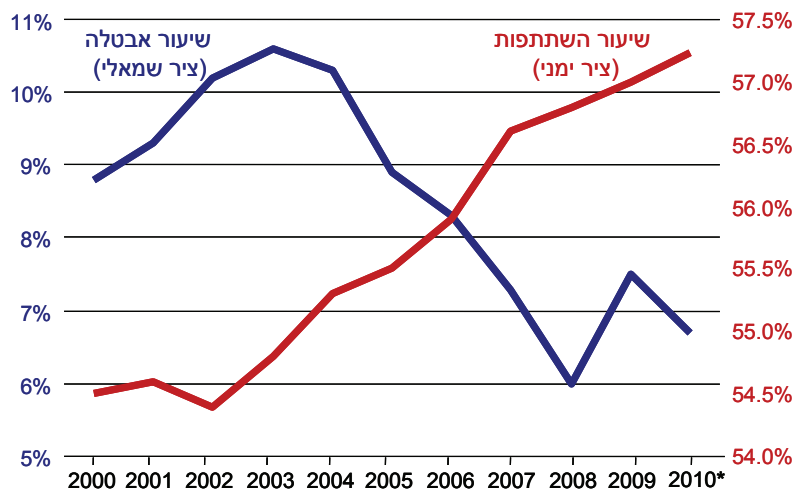
מקור: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2010.

בהקשר זה יש לציין, כי במחצית דצמבר 2010 דרג בנק ההשקעות Goldman Sachs את המדינות בעולם לפי מדד של "סביבת צמיחה" (Goldman Sachs, 2010). מדד זה מנבא טוב יחסית את הגידול הצפוי בתוצר לנפש, בהינתן רמת הכנסה תחילית. המדד לוקח את ההשקעות הנ"ל כאחד ממרכיביו. ישראל מדורגת נמוך יחסית, במקום 57 מבין 182 מדינות, כאשר פולין, צ'ילה, הונגריה וצ'כיה, מעליה; ולאחרונה גם חוותה ירידה במדד זה לאחר שבשנת 1997 דורגה במקום ה-42.

בשוק העבודה התרחש בשנים 2007-2009 שילוב בין גידול בהיצע לבין ירידה בביקוש לעובדים. הירידה בביקוש הייתה קשורה למשבר העולמי עם הירידה בביקושים מחו"ל לסחורות ושירותים מישראל. בצד ההיצע, עליית ההשתתפות בשוק העבודה (תרשים 5) קשורה לתהליכים ארוכי הטווח של כניסה לשוק של קבוצות אוכלוסייה שונות. התפתחויות אלה התבטאו בירידה במספר המשרות הפנויות (תרשימים נספחים 1 ו-2), בהאטה בגידול במספר המועסקים ובירידה בשעות העבודה (לוח נספח 2).

תרשים 5

שיעור אבטלה ושיעור השתתפות בכוח העבודה האזרחי, 2000-2010

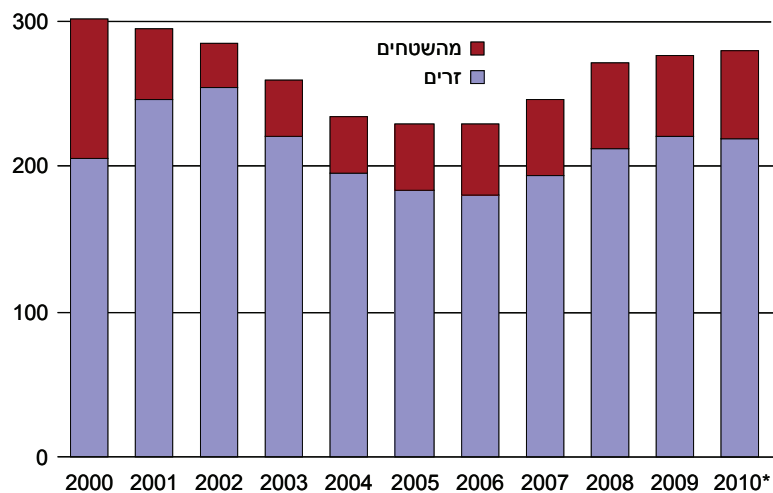
* ינואר-ספטמבר, 2010.

מקור: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל, 2010.

גם במספר המועסקים הזרים והמועסקים הפלשתינים מהשטחים חלה התמתנות בעלייה (תרשים 6). ירידת כמות העבודה עקבית עם ההאטה בצמיחת התמ"ג והתמ"ג העסקי. הגידול בהיצע העבודה עם הירידה בביקוש לעובדים הביאו לירידת שכר ריאלי (תרשים נספח 3) ולעלייה בשיעור האבטלה. גם שכר המינימום, משתנה הנקבע על-ידי הממשלה, נשחק בערכים ריאליים. עם ההאטה בפעילות

במשק, ירד קצב גידול פריון העבודה, כלומר קצב גידול התוצר לעובד. בשנת 2010 חלה עלייה בביקושים העולמיים לסחורות ולשירותים, שהתבטאה בגידול בביקוש לעבודה בישראל. לכן כל המשתנים הללו, למעט שיעור ההשתתפות ושכר המינימום, שינו כיוון והערכים אשר קודם ירדו עם הירידה בפעילות שבו ועלו. כמה תופעות בעייתיות ניכרות בשוק העבודה (בהרחבה בסעיף הבא), כמוצג על-ידי הנתונים לשנים 2009-2010: המגזר הציבורי גדול יחסית, כאשר מספר המועסקים בו מהווה 42.5 אחוז ממספר המועסקים במגזר העסקי; יש שיעור גבוה של תעסוקת זרים, המהווים 11 אחוז ממספר המועסקים במגזר העסקי; כשליש מהאוכלוסייה (34 אחוז) מצויים מתחת לקו העוני לפני תשלומי העברה ומיסים; והיקף תשלומי העברה לנפש גדול יחסית, כ-7,000 ש"ח לשנה לנפש, מצמצם את תחולת העוני לכ-25 אחוז. בשנים האחרונות לא חל כל שינוי לטובה בבעיות אלו והנתונים דלעיל אף מצביעים על החמרה מסוימת.

תרשים 6
מועסקים לא-ישראלים, 2000-2010
אלפים

* ינואר-ספטמבר, 2010.

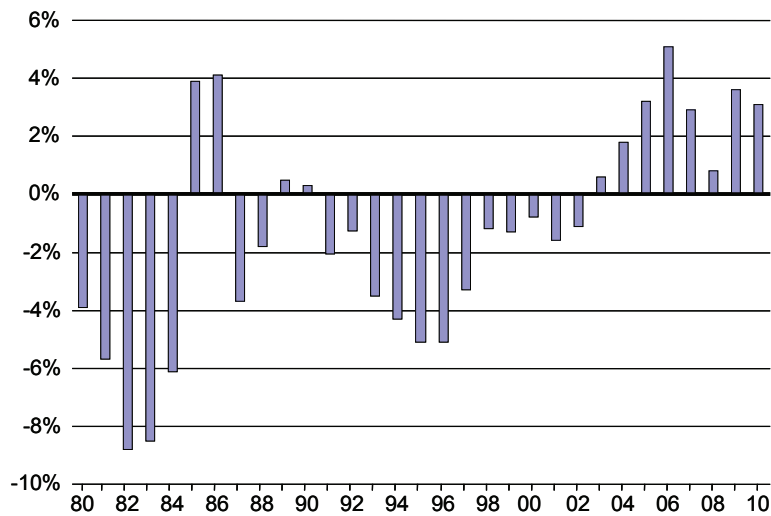
מקור: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל, 2010.

1.1. הפעילות עם משקי חו"ל

תרשים 7 מציג את החשבון השוטף, המבטא את סך הייצוא פחות סך הייבוא של ישראל בתוספת העברות שהמשק מקבל (כגון הסיוע מארצות-הברית). סך החשבון מייצג את היקף המסחר של המשק עם חו"ל. הגירעון או העודף בחשבון זה, המוצג כאן, משמעותו צבירת חוב או צבירת נכסים של המשק ביחס לחו"ל. ניתן לראות את השיפור שחל בחשבון השוטף בשנים האחרונות, שהעודף בו חזר וגדל בשנת 2009 לאחר ירידה בשנה הקודמת. השיפור משמעותו שהמשק צובר נכסי חו"ל והוא בולט במיוחד לאור התחזקות השקל – כלומר, הייסוף הנומינלי והריאלי בשנים האחרונות, הפועל להגדלת הייבוא ולהקטנת הייצוא. יש לציין, כי במשך רוב העשור הקודם היה המשק בעודף בחשבון השוטף, לאחר שבשני העשורים שקדמו לו הוא היה בעיקר בגירעון. הן משום שהחשבון השוטף מצוי בעודף, והן משום שהפער בין הריביות והתשואות בישראל לבין אלו בחו"ל פועל לטובת השקעה פיננסית בישראל, הזרמים הגדולים של מטבע חוץ (מט"ח) נמשכו לתוך ישראל. לפיכך נמשכה מגמת ייסוף השקל הן ביחס לדולר והן ביחס לאירו.

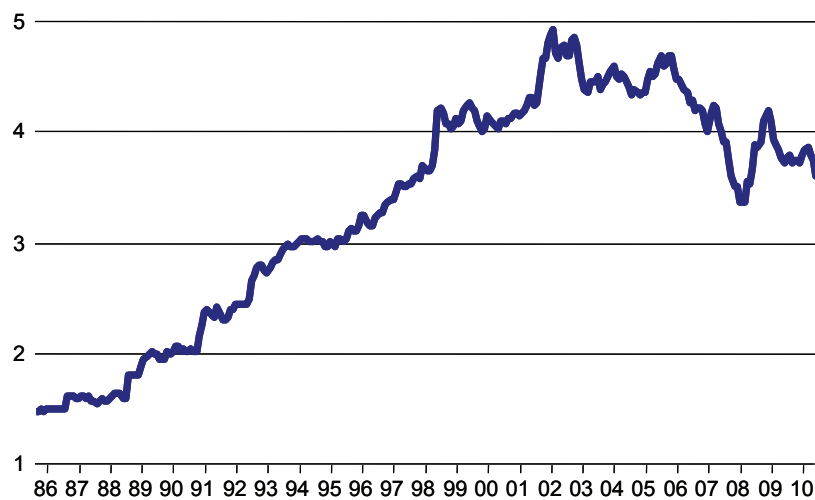
תרשים 7
החשבון השוטף של מאזן התשלומים, 1980-2009
 כאחוז מהתוצר

מקור: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל, 2010.

מתרשים 8 המציג את שער החליפין של השקל לעומת הדולר עולה, כי כל עוד האינפלציה בישראל הייתה גבוהה יחסית לאינפלציה בארצות-הברית, כלומר עד לתחילת העשור הקודם לערך, היה פחות בשער השקל. מאז התייצבותה היחסית של האינפלציה ברמה הקרובה לזו שבארצות-הברית נפסק הפיחות המתמשך וקיימת יותר תנודתיות, בעיקר במרווח בין 3.5 ל-4.5 שקל לדולר. עם זאת, מ-2006 לערך יש מגמה של ייסוף, שהיא עקבית עם זרמי החשבון השוטף ופערי הריביות שתוארו לעיל.

תרשים 8
שער החליפין דולר-שקל, 1986-2010

מקור: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
נתונים: בנק ישראל, 2010.

ככל הנראה, התערבות בנק ישראל בשוק המט"ח בולמת במידה מסוימת את מגמת הייסוף. עקב מדיניות ההתערבות הזו עלו יתרות המט"ח של בנק ישראל מפחות מ-30 מיליארד דולר ברבעון הראשון של 2008 לכ-71 מיליארד דולר בסוף דצמבר 2010. בשנת 2010 רכש בנק ישראל מט"ח בהיקף של כ-12 מיליארד דולר. כדאי לציין, שהתערבות זו מתרחשת על אף קיומם של מספר מחקרים, המוזכרים בסקירות של בנק ישראל (למשל, לביא ופרידמן, 2006), המראים השפעה נמוכה יחסית של שער החליפין הריאלי על הייצוא בישראל.

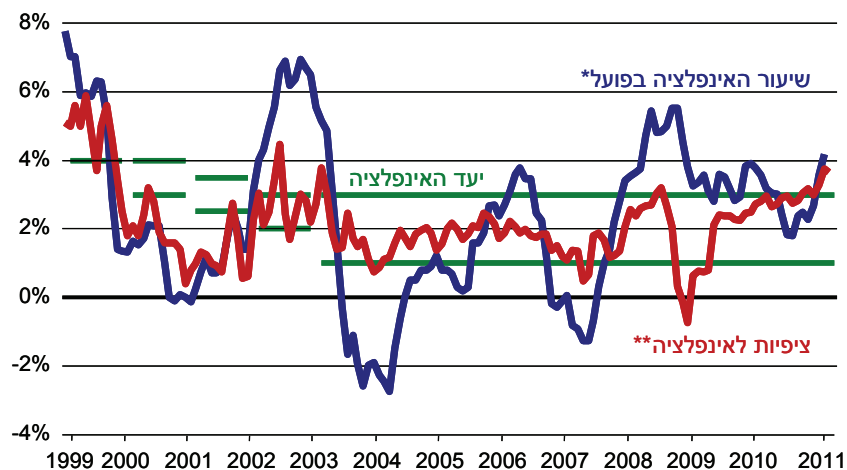
יש גם ביטויים לכך שלא "הכל טוב" במשק הישראלי מבחינת השווקים הפיננסיים בחו"ל. כך, למשל, פרמיית הסיכון על ישראל, הגלומה בניירות הערך הקרויים Credit Default Swaps (CDS), היא גבוהה יחסית. ניירות ערך אלו משמשים בתפקיד ביטוחי, להגנה מפני אי-פירעון אגרות חוב (אג"ח) של המדינה. במקרה של אי-פירעון מקבלים המחזיקים בנייר תקבולים ממנפיק הנייר. במרץ 2011 הייתה לישראל פרמיית סיכון גבוהה יותר מאשר, למשל, לסין, תאילנד, מלזיה, קוריאה, ציילה, ברזיל ופנמה. אמנם ישראל מדורגת טוב יותר בהקשר זה מאשר מדינות רבות אחרות, אולם יש הערכות בשווקים הפיננסיים, כי הפרמיה הייתה צריכה להיות כשליש מרמתה בפועל, לולא רווחה בשווקים תפיסת סיכון מדינה גבוהה יחסית. כלומר, ישראל נתפסת כמסוכנת יותר מן המשתמע מהאינדיקטורים המאקרו-כלכליים עצמם. הדבר קשור, ככל הנראה, בעיקר לסיכון גיאוגרפי-פוליטי.

1.ג. האינפלציה, הריבית והשווקים הפיננסיים

האינדיקטורים בתחום המוניטרי-פיננסי גם הם טובים יחסית. תרשים 9 מראה כי בשנים האחרונות שיעור האינפלציה מצוי בתחום היעד (1 עד 3 אחוזים לשנה) וכי הציפיות לאינפלציה, הנגזרות משוק ההון, מצויות זה זמן רב בעיקר בתחום היעד. עם זאת יש לציין, כי במהלך התקופה המתוארת, שיעור האינפלציה חרג בפועל מתחום היעד לעיתים קרובות. אחת הסיבות לכך היא עלייה מהירה מאד במחירי הדיור, שעלו בשנתיים האחרונות בכ-35 אחוז. יש לציין כי קצב האינפלציה בחודשים האחרונים היה גבוה במיוחד.

תרשימים נספחים 4 ו-5 מתארים את התפתחות ריבית בנק ישראל ושתי ריביות שוק, התשואה על אג"ח "שחר" (אג"ח שקליות) וריבית חח"ד (ריבית ללווים בבנקים), המשמשות סמן לריביות אשראי שונות. תרשים נספח 4 מתייחס לתקופה של 15 שנים (1995 עד 2010) ותרשים נספח 5 מתייחס לתקופה שחלפה מאז 2008. המגמה הניכרת היא של ירידה בריביות לאורך זמן באופן עקבי עם ירידת שיעור האינפלציה ועם ירידת הציפיות לאינפלציה. בנק ישראל החל להעלות את הריבית במהלך 2009 עם יציאת המשק מהמשבר העולמי. העלייה נעשתה באופן הדרגתי ומתון, כך שהריבית הריאלית עדיין שלילית. כפי שנראה בשני התרשימים, ריבית חח"ד ותשואת אג"ח "שחר" ל-5 שנים עוקבות אחרי מדיניות הריבית של בנק ישראל.

תרשים 9
אינפלציה, 1999-2011

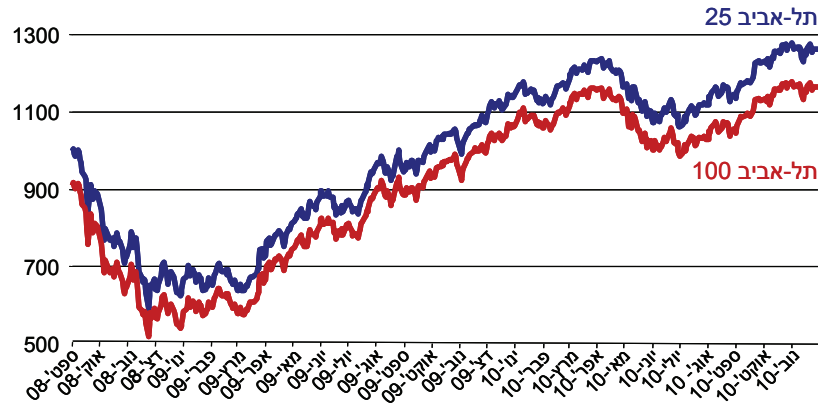

* שיעור האינפלציה ב-12 החודשים האחרונים (ממוצעים חודשיים).
** הציפיות לאינפלציה ל-12 החודשים הבאים (ממוצעים חודשיים).

מקור: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בנק ישראל, 2010.

על אף העליות הללו בריביות ובתשואות, תרשים 10 (וכן תרשים נספח 6) מלמדים כי נמשכה העלייה במדדי שוק המניות ובמדדי אג"ח קונצרניות בתל-אביב (אג"ח המונפקות על-ידי חברות), שהחלה בערך במרץ 2009. עלייה זו מבטאת, בין היתר, אמון של המשקיעים בתוואי הפעילות המשקית. נראה שיש בשוקים התייחסות גדולה יותר לפעילות הריאלית במשק ולרווחי החברות, וניתנת פחות תשומת לב לעלייה בריבית (מחיר ההון). לפיכך ניתן לומר כי המדיניות המוניטרית היא מרחיבה ומעודדת את הפעילות הריאלית.

תרשים 10
מדד שוק המניות בתל-אביב
 ספטמבר 2008 – נובמבר 2010

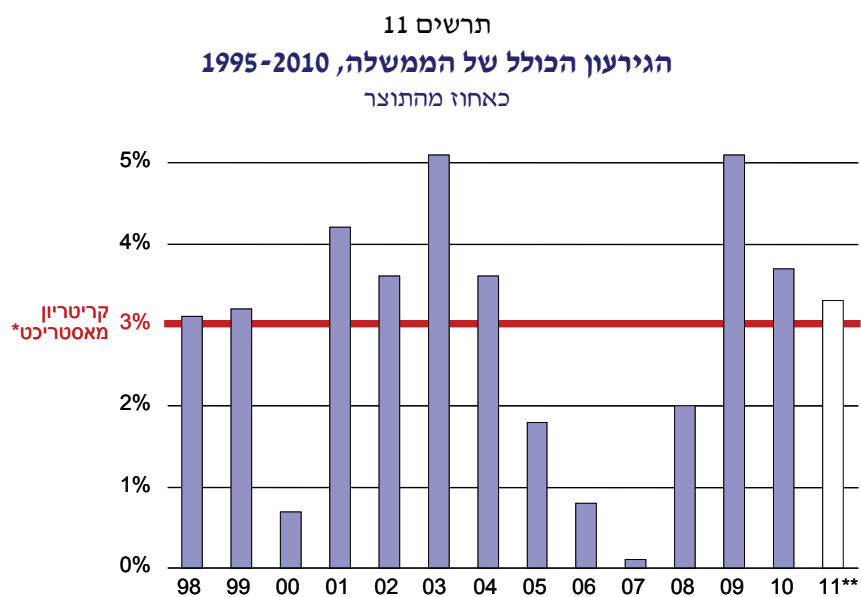

מקור: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
נתונים: הבורסה לניירות ערך, תל-אביב, 2010.

מדיניות זו היא תוצאה של שקלול שיקולים סותרים: מצד אחד, ההתרחבות בפעילות הכלכלית, אשר נידונה דלעיל, מתבטאת גם בסגירת פער התוצר (הפער בין התוצר בפועל לתוצר הפוטנציאלי של המשק) לפי אומדנים שונים, והעלייה המהירה במחירי הדיור מחייבים העלאת ריבית. מצד שני, כתוצאה של הריביות הנמוכות בעולם, כל פער ריביות לטובת המשק הישראלי מביא להתגברות תנועות ההון למשק. ככל שגדל הביקוש לשקל, ערכו עולה וחל ייסוף בשערו, מה שעלול לפגוע בייצוא. לפיכך העלייה המתונה בריבית מבטאת ניסיון לעמוד בלחצים סותרים.

ד.1. המדיניות הפיסקלית

בעת משברים כלכליים, הפעילות הכלכלית במשק יורדת – מה שמקטין את הכנסות הממשלה ממיסים. מצד שני, הירידה בפעילות הכלכלית מגבירה את המצוקות החברתיות כתוצאה מעליית האבטלה ומירידות בהכנסות, מה שמביא את הממשלה להגדיל את ממדי התמיכות שלה. לכן, בעת המשבר האחרון, הפער בין הוצאות הממשלה להכנסותיה גדל – קרי הגירעון התקציבי – ל-5.1 אחוזים מהתוצר ב-2009. ב-2010 כבר חלה ירידה ל-3.7 אחוזים וב-2011 צפוי גירעון של 3.3 אחוזי תוצר (תרשים 11).

* על פי קריטריון מאסטריכט מ-1991 של האיחוד האירופי, הגירעון לא יעלה על 3 אחוזי תוצר. הסכם זה הפך לסמך מקובל בעולם לתקרה סבירה לגירעון.
** תחזית בנק ישראל ל-2011.

מקור: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל, 2010.

פירושו של דבר, שגם המדיניות הפיסקלית, בנוסף למדיניות המוניטרית, הייתה מרחיבה. רוב השינויים בגירעון נבעו משינויים בגביית המיסים עם השינוי בפעילות במשק. הממשלה ביוזמתה הנהיגה מעט שינויים, צעד אופייני לישראל, הנידון בסעיף 3 בהמשך. למעשה לא ננקטה מדיניות אנטי מחזורית פעילה או יזומה במשבר וזאת בהשוואה לצעדי הרחבה פיסקלית שנעשו במדינות מפותחות רבות, כולל ארצות-הברית וגוש האירו. האינדיקטורים בפועל "לאחר מעשה" מלמדים על כך, שלא היה צורך במדיניות פעילה כזו.

הכנסת אישרה במאי 2010 כלל פיסקלי חדש לחישוב מגבלת ההוצאה, כנגזרת מתקרת הגירעון הקיימת בחוק הפחתת הגירעון. הכלל החדש בא לאזן בין הרצון להמשיך בהפחתת החוב הציבורי לבין הרצון לשמור על רמת הוצאות נאותה (לספק שירותים ציבוריים). נראה כי הגיון זה בבסיס הכלל החדש הוא בריא ומביא לפחות "דוגמטיות" בקביעת הגידול בהוצאה. חסרונו הוא בכך, ששינוי זה מתווסף לשינויים רבים ותכופים בהגדרת הכללים הפיסקליים השונים בשנים האחרונות. כך פוחתת אמינות הכללים.

באוקטובר 2010 הגישה הממשלה לכנסת בפעם השנייה תקציב דו-שנתי. גם לצעד זה יתרונות וחסרונות. היתרונות הם בכך שהוא מאפשר למשרד האוצר לעבוד בצורה יסודית יותר על התקציב וביצירת יציבות הנמשכת זמן ארוך יותר. החיסרון העיקרי הוא בכך, שתקציב זה מקטין את היכולת לבצע שינויים תקציביים לנוכח התפתחויות במשק.

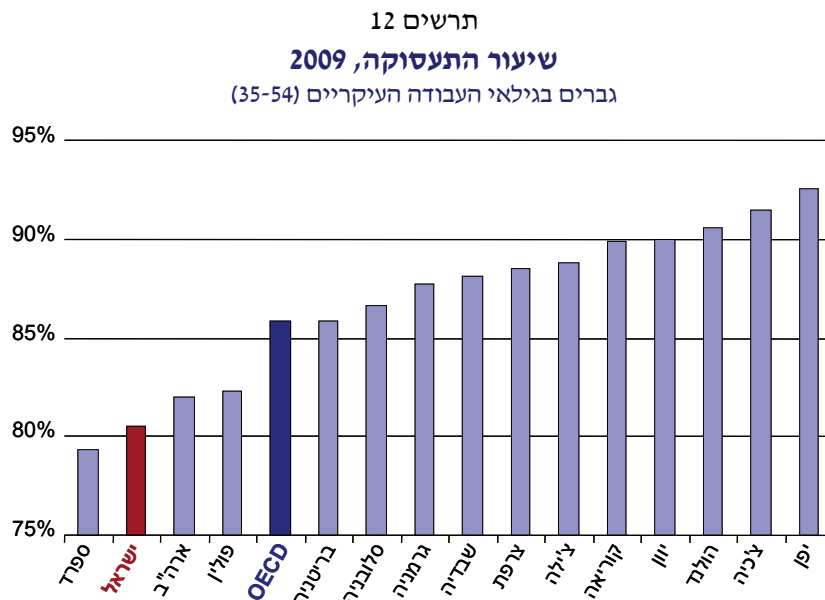
2. בעיות מבניות במשק הישראלי

כפי שהודגם לעיל, מצב המשק הישראלי בנתונים השוטפים טוב יחסית. אולם למשק יש בעיות מבניות, ארוכות טווח. להלן יתוארו שני מכלולים של בעיות מרכזיות, בעיות בשוק העבודה ובעיות בתשתיות הפיסיות, ולאחריהן, יוצגו המשמעויות המאקרו-כלכליות של בעיות אלו. למשק גם בעיות רבות נוספות, למשל בתחומי החינוך, הרווחה, הבריאות ועוד, הנידונות בפרקים אחרים בדו"ח זה. ההתמקדות בפרק זה הינה בבעיות הנוגעות באופן ישיר בפעילות המאקרו-כלכלית.

2.א. בעיות בשוק העבודה

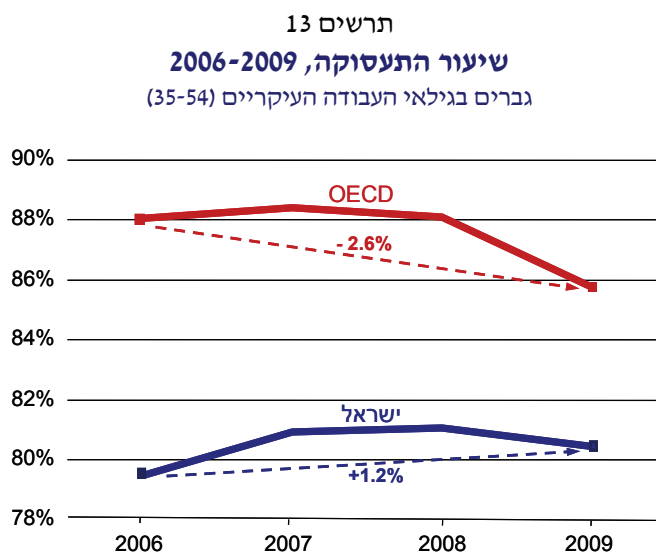
בישראל קיימות בעיות רבות ומהותיות בשוק העבודה, שכמה מהעיקריות בהן ייסקרו להלן:

- **שיעור תעסוקת הגברים בישראל** נמוך יחסית למדינות המערב. כפי שניתן לראות בתרשים 12, שיעור התעסוקה של הגברים בישראל בגילאי העבודה העיקריים (35-54) הוא 80.5 אחוז, בהשוואה ל-85.8 אחוז בממוצע ב-OECD. על אף שחל שיפור מסוים בשנים האחרונות, המתבטא בעלייה בשיעור תעסוקת הגברים בישראל ב-1.2 אחוזים, בין השנים 2006 ו-2009 (תרשים 13), בעוד השיעור המקביל ירד במדינות ה-OECD ב-2.6 אחוזים, על ישראל לעבור כברת דרך ארוכה על מנת להגיע לרמה המקובלת במרבית מדינות המערב. הסיבה המרכזית לשיעורי התעסוקה הנמוכים בקרב הגברים נעוצה בשיעור הנמוך של תעסוקת הגברים החרדים, סוגיה אשר נדונה בהרחבה בפרק של איל קמחי על שוק העבודה: "פערי הכנסות בישראל" (בדו"ח זה).

מקור: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
 נתונים: OECD.

מקור: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
נתונים: OECD.

- **העסקה בקנה מידה נרחב של עובדים זרים** (תרשים 6 לעיל). הבעייתיות בתחום זה נוגעת למספר נושאים: פגיעה בתעסוקה ובשכר של עובדים מקומיים פחות מיומנים; הנצחת דפוסי ייצור מיושנים, הנסמכים על עבודה זולה; יצירת בעיות חברתיות ונטל על שירותי הרווחה; משמעות שלילית של העסקת חלק מהזרים בתנאים מחפירים ביותר הן לרווחתם שלהם והן לנורמות הכלליות של שוק העבודה. כאמור לעיל, העובדים הזרים מהווים תשיעית (11 אחוז) מהמועסקים במגזר העסקי, שיעור גבוה בהשוואה בינלאומית.
- שימוש נרחב ב**חברות כוח אדם** להעסקה זמנית של עובדים. התופעה חדשה יחסית ולא קיים גוף נתונים טוב בנושא; לוח 1 מציג את הנתונים הקיימים בלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.

לוח 1. עובדי חברות כוח אדם ועובדי קבלני משנה, 2001-2009 (אלפים)

שנה	מועסקים המקבלים שכר מחברות כוח אדם	מועסקים העובדים באמצעות קבלן משנה**	סך-הכל	שיעור ממספר המועסקים הכולל במשק
2001	48.3			
2002	36.8			
2003	36.9			
2004	41.5			
2005	45.4			
2006	46.6			
2007	50.0	112	162.0	6.1%
2008	41.8	119	160.8	5.9%
2009	32.2	124	156.2	5.7%

* מקור: סקר ההכנסות, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2003-2009.

** מקור: מסמך ממצאי סקר ההכנסות, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2007-2009.

מקבלי שכר מחברות כוח אדם (עמודה 2 בלוח) מוגדרים כשכירים שהושמו למקום עבודה ומקבלים את שכרם מחברת כוח אדם או מקבלן כוח אדם ולא ממקום העבודה שלהם, כאשר מקום העבודה אחראי על ביצוע עבודתם. גם שכירים העובדים באמצעות קבלן משנה (עמודה 3) מקבלים את שכרם מקבלן המשנה אך האחראי על ביצוע עבודתם הינו קבלן המשנה ולא מקום העבודה. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה מציינת כי שכירים אחרונים אלו מועסקים בעיקר בענפי הכלכלה "פעילויות שמירה, אבטחה וניקיון" ו-"שירותי מטפלות בית". לאור המחסור בנתונים מתקופות קודמות ומחלק משנות העשור הקודם, הלוח נותן תמונה חלקית ביותר. עם זאת, לפי עמודה 5, המציגה את סך העובדים הללו כשיעור מסך-כל המועסקים, מדובר בשיעור של בין 5 ל-6 אחוזים, שיעור גבוה ביותר.

יתרונה של צורת העסקה זו הוא בכך שהיא מעניקה גמישות בהעסקת עובדים. אולם השימוש המסיבי הנעשה בה פוגע בצבירת הון אנושי, בכך שתחלופת העובדים גבוהה מאד והם מתקשים לרכוש ניסיון בעבודה ומיומנויות הנובעות מניסיון².

² עם זאת עובדים במיומנויות נמוכות, כגון עובדי ניקיון, רוכשים גם כן ניסיון במקצוע.

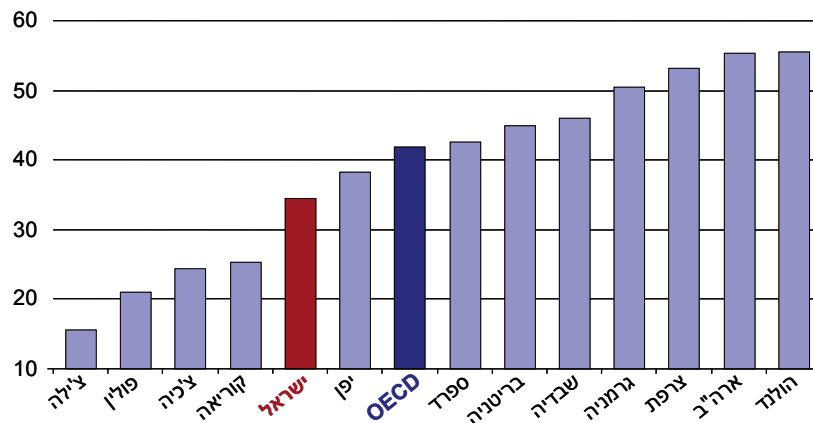
השיטה הזו גם מאפשרת הגדלת רווחי הפירמות על חשבון שכר העובדים, מה שפועל להגדלת אי-השוויון במשק. יש דיווחים כי שיטת ההעסקה הזו מנצלת את העובדים תוך הפרת זכויות אולם אין נתונים אמניים ומקיפים בתחום זה.

• שוק העבודה מתאפיין כשוק דואלי. קיים שוק ראשוני בו מרוכזים עובדים מיומנים שיש להם יציבות תעסוקתית, כאשר מגזר ההייטק בולט במיוחד בהקשר זה. מנגד, קיים גם שוק משני, בו מרוכזים עובדים לא-מיומנים, המועסקים בשכר נמוך, לעיתים נמוך משכר מינימום, עם יציבות תעסוקתית נמוכה וחסמים גדולים בפני המעבר לשוק הראשוני. בשוק זה קבוצות, כגון ערבים, עובדים זרים, עולים מאתיופיה ועוד, שהן קבוצות חלשות, למשל מבחינת ייצוגן על-ידי איגודי עובדים. מבנה השוק הדואלי מזין את הקיבעון בשיטות ייצור מיושנות בענפים כמו בניין, תעשייה מסורתית וחקלאות, את הימשכות והעמקת אי-השוויון במשק, את הקושי ברכישת הון אנושי על-ידי הילדים של העובדים החלשים, ועוד. כך, התוצר לשעת עבודה הוא 34.5 (בדולרים לפי שיטת חישוב PPP), בעוד הממוצע במדינות ה-OECD הוא 41.8 דולר לשעה (ההשוואה המלאה יותר מוצגת בתרשים 14).

תרשים 14

פריון עבודה, 2008

תוצר לשעת עבודה, בדולרים לפי שווי כוח קנייה

מקור: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
נתונים: OECD.

המגמות הדמוגרפיות של גידול בחלקה של האוכלוסייה הערבית והאוכלוסייה החרדית, ומדיניות הממשלה בעשורים האחרונים פועלות להעמקת הבעיות הנ"ל. הקבוצות החלשות צפויות לגדול בהשוואה לשאר האוכלוסייה ולא נראה שנקטים צעדי מדיניות בקנה מידה נרחב לפתרון הבעיות האמורות. אמנם יש עלייה משמעותית במודעות הציבורית לבעיות הללו והממשלה אף הגדירה אג'נדה חברתית-כלכלית, שנועדה לטפל בהן, אך היא מוגבלת בממדיה והביצוע בפועל מוגבל מאד בהיקפו ואיטי בביצועו.

לכל הבעיות דלעיל משמעות שלילית מבחינת ההון האנושי ופיריון העבודה במשק. התוצר תלוי לא רק בכמות העובדים אלא גם באיכותם. צמיחת המשק נפגעת כאשר התהליכים המתוארים לעיל פוגעים באיכות זו.

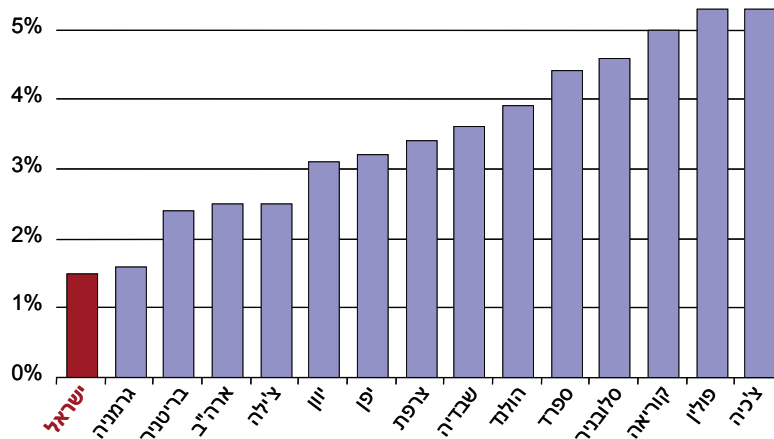
2.ב. תשתיות פיסיקה

ישראל סובלת מפגור בהשוואה לעולם המפותח בתחומים רבים של תשתיות (פיסיות ברובן): תחבורה, חשמל, מים, ביוב, שירותי הצלה וכבאות ואמצעים נגד זיהום. אחת האינדיקציות להיקף המקורות, המוקדש לנושא זה, היא תקציב 2011, המגיע ל-12.5 מיליארד ש"ח להשקעות בענפי המשק מתוך תקציב כולל (ללא תשלום חובות) של 271 מיליארד ש"ח. פירושו של דבר, שרק כ-4.6 אחוזים מהתקציב וכ-1.5 אחוזים מהתמ"ג מוקדשים לנושא זה.

יש קושי לערוך השוואה בינלאומית בנושא זה עקב הגדרות שונות. עם זאת ה-OECD מפרסם נתונים לגבי הגידול ברוטו בהון הפיזי, כולל עבור המגזר הממשלתי (תרשים 15).

מסתבר שרמת ההשקעה הממשלתית בישראל נמוכה ואפילו נמוכה מאד. זאת הן בהשוואה למדינות מאד מפותחות, כמו מדינות מערב אירופה ויפן, ואף יותר מכך, בהשוואה למדינות פחות מפותחות, כמו קוריאה, ציילה, יוון ומדינות שונות בדרום ובמזרח אירופה.

תרשים 15
גידול ברוטו בהון הפיזי עבור המגזר הממשלתי, 2009*
כאחוז מהתוצר

* ישראל – 2010; ארה"ב וקוריאה – 2008.

מקור: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
נתונים: OECD.

2.g. המשמעויות המאקרו-כלכליות של הבעיות המבניות

- הנזק העיקרי יתבטא ברמת החיים, למשל כנמדד בתוצר לנפש. רוב, אם לא כל, הבעיות שפורטו לעיל פוגעות ברמת החיים ובקצב צמיחתה. ישראל לא תוכל להדביק את הפער מול המדינות המפותחות ביותר. כך, למשל, כבר שנים שהתוצר לנפש בישראל בסביבות 60 אחוז מהתוצר לנפש בארצות-הברית. אם הבעיות המתוארות לעיל יתמידו, שיעור זה לא יגדל ואף עלול לקטון.
- חלק מהבעיות מביא להגדלת אי-השוויון במשק; אי-שוויון גדול פוגע ברווחה ומחריף את החיכוכים בין קבוצות אוכלוסייה שונות.
- אם הבעיות יחצו סף קריטי אזי עלולות להיות השלכות שליליות לתמריץ להשקיע במשק, כולל מצד משקיעי חוץ. למשל, אם הפיגור בתשתית הפיסית או בתשתית ההון האנושי תהיה חמורה מספיק, הדבר יקרין גם כלפי חוץ.

יש גם עוד משמעות. הבעיות שצוינו כבעיות ארוכות-טווח אינן חייבות בהכרח להשפיע לרעה על משתנים מאקרו-כלכליים רבים, כמו אינפלציה, ריביות, איזונים במגזר החוץ ואפילו שיעורי האבטלה והמשרות הפנויות. לפיכך גם אם הבעיות ארוכות הטווח יתגברו על המשמעות השלילית דלעיל, התמונה של האינדיקטורים המאקרו-כלכליים השוטפים עדיין עשויה להישאר טובה.

3. המדיניות הפיסקלית

המדיניות הפיסקלית בישראל פועלת בסביבה של חוב ציבורי גבוה מעט. בשנת 2010 עמד החוב הציבורי על 76.4 אחוז מהתוצר, לאחר שחלה ירידה משמעותית מכ-100 אחוז תוצר ב-2003, והוא דומה לממוצע ה-OECD (הממוצע הפשוט) – 76 אחוז (הממוצע המשוקלל, הלוקח בחשבון את גודל המדינה, הוא 97 אחוז). רמת חוב זו עדיין גבוהה מרמת החוב הציבורי במדינות רבות אליהן ניתן להשוות את ישראל, כגון ספרד, קוריאה או צ'כיה. אמנם נכון שישראל לא חוותה עלייה בחוב הציבורי שלה כתוצאה מהמשבר העולמי והיא אינה במצב של יוון, פורטוגל, אירלנד או איסלנד אך במונחים ארוכי טווח, רמת החוב מקשה על הקצאת משאבים ציבוריים גדולים יותר לטיפול בבעיות המבניות של המשק.

יש לשים לב, כי רמת ההוצאה כאחוז מהתוצר – כ-43 אחוז – נמוכה מממוצע ה-OECD (כ-47 אחוז) ונמוכה במידה משמעותית מרמת ההוצאה במדינות הרווחה האירופיות (בין 50 ל-60 אחוזי תוצר). כאשר אין כוללים את הוצאות הביטחון ישראל נמצאת במקום נמוך עוד יותר במדרג היקף ההוצאה כאחוז מהתוצר.

יש לציין כי הקשר בין גודל הממשלה לצמיחה כלכלית או לרמת החיים איננו חד-משמעי וככל הנראה הוא חלש יחסית. אולם לנוכח סוג הבעיות המבניות בפניהן עומדת ישראל, שתוארו בסעיף 2 לעיל, מן הראוי להביא בחשבון את הגדלת ההוצאה הממשלתית בתחומים הרלוונטיים, כולל חינוך, מדיניות שוק עבודה, תשתיות פיסיקליות וכדומה. כך למשל, ההוצאות על מדיניות שוק עבודה פעילה בישראל הן כ-0.2 אחוזי תוצר בעוד שממוצע ה-OECD עומד על 0.54 אחוזים ובמדינות מזרח וצפון אירופה – בין 0.6 ל-1.3 אחוזי תוצר.

בגיבוש ובשינוי המדיניות הפיסקלית קיימים קשיים מבניים רבים³:

- יש קושי רב לשנות סדרי עדיפויות בתקציב מהיסוד, מפני שבדרך-כלל ישנה התייחסות לשוליים, לתוספות השנתיות, ולא מתקיימת בחינה מחודשת של כלל התקצוב. לפיכך יש קיבעון באשר להרכב ההוצאות, הגדול במיוחד בישראל בהשוואה למדינות אחרות, וישנה אינרציה משמעותית בתקציב. יש קשיים גדולים לבצע שינויים אפילו במסגרת תקציב נתון של משרד ממשלתי מסוים עקב חסמים ביורוקרטיים.
- שיטת הממשל בישראל יוצרת לחצים חריפים הן בממשלה והן בכנסת על גודל התקציב ועל הרכבו. הקושי בשינוי הרכב התקציב קשור במשטר הקואליציוני ובהעדר כוחות משמעותיים להנהגת שינויים ורפורמות.
- תהליך התקצוב בישראל ריכוזי מאד, ונתון בדרך-כלל לשליטתו של אגף התקציבים באוצר. במידה מסוימת, מצב זה הוא תולדה של התגובות למערכת הלחצים הפוליטית ולהתנהגות השרים וחברי הכנסת. התקצרות זמן הכהונה הן של הממשלות והן של הכנסת רק החריף את המצב. ייתכן ניהול אחר של התקציב עם יותר עצמאות למשרדי הממשלה השונים, אך לא ברור אם יש לכך תנאים היום. כך, למשל, יש מחסור בעובדי ציבור ותיקים ומקצועיים, המסוגלים להתמודד עם שאלות התקציב במשרדים השונים, אין מתודה ברורה לתעדוף תקציב, אין מנגנונים לקבלת אחריות על החלטות תקציביות וכדומה.
- אין בחינה של קריטריונים לשינויים תקציביים או ניסיון מושכל לערוך סדר עדיפויות; כך למשל אין תכנון ברור של שינויים תקציביים, שאמורים להיות פונקציה של גודל האוכלוסייה והרכבה (למשל, בתחומי החינוך והבריאות) לעומת אלו שאינם בהכרח תלויים בגודל האוכלוסייה (למשל, ביטחון). אין קישור ברור בין יעדי הממשלה, למשל בתחום שוק העבודה ובטיפול באי-שוויון, לבין ההוצאה התקציבית.
- חוק ההסדרים, שהופעל לראשונה ב-1985 כצעד לשעת חרום, הפך לחוק נלווה לתקציב כדבר שבשגרה. הוא משמש במידה רבה כלי להעברת חוקים ורפורמות במקביל לתקציב המדינה. עצם קיומו משקף את הבעייתיות המצוינת לעיל.
- תקציב הביטחון הגדול – הצריכה הביטחונית הכוללת, נטו, באחוזי תוצר לשנת 2009 הייתה 6.5 אחוזי תוצר – מהווה מדי שנה "זירת התגוששות" בין המערכת

³ חלק מהאמור להלן מבוסס על רעיונות שהועלו על-ידי חברי תכנית מדיניות הכלכלה במרכז טאוב בדיונים שהתקיימו במהלך התקופה מספטמבר 2010 עד ינואר 2011.

הביטחוניית למשרד האוצר. הניסיון המצטבר הוא של חוסר תיאום בין הגופים הללו, כולל אפשרות מוגבלת של משרד האוצר להשפיע על הרכב השינויים בתקציב הביטחון. הדומיננטיות של תקציב הביטחון מקשה על האפשרות לבצע שינויים בסעיפים אחרים בתקציב ולפיכך אפילו היכולת של משרד האוצר לבצע שינויים קטנה. המתווה הרב-שנתי של הוצאות הביטחון, שהציעה ועדת ברודט (2007)⁴, אמור היה לתת מענה מסוים לבעיה זו. אולם נראה כי עד כה היו סטיות משמעותיות מהמתווה בתקציב בפועל.

4. סיכום

המשק הישראלי מצוי במצב מאקרו-כלכלי טוב כאשר בוחנים את הנתונים השוטפים. אחת הסיבות לכך היא ניהול משכל וטוב של המדיניות המוניטרית והפיסקלית (במסגרת מגבלותיה של האחרונה). בה בעת קיימות בעיות ארוכות טווח הן בתחום שוק העבודה והן בתחום ההון הפיסי. בעיות אלו פוגעות ביכולת הצמיחה של המשק ובאפשרותו להתקדם לרמת החיים המאפיינת מדינות המפותחות ביותר והן אף עלולות להשיגו לאחור. בנוסף לכך, בעיות אלו כרוכות בהתגברות אי-השוויון, הגורם לפגיעה ברווחה החברתית, להתמדה של הבעיות ארוכות הטווח, ולחיכוכים בין קבוצות אוכלוסייה שונות. עם זאת, המגבלות החלות בפועל על המדיניות הפיסקלית, בין היתר עקב מבנה הממשל בישראל, אינן מבשרות טוב לאפשרות לטפל באמצעי מדיניות בבעיות אלו.

⁴ ועדת ברודט, בראשות דוד ברודט, הגישה במאי 2007 דו"ח מקיף ומפורט על ניהול תקציב הביטחון.

מקורות

- בנק ישראל, *דין וחשבון שנתי*, שנים שונות.
- דו"ח המדיניות המוניטרית (דו"ח האינפלציה, לשעבר) (דו"ח רבעוני).
- מאגרי נתונים שוטפים.
- הבורסה לניירות ערך, תל-אביב (2010).
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, *שנתון סטטיסטי לישראל*, שנים שונות.
- *סקר הכנסות*, שנים שונות.
- *ירחון סטטיסטי למחירים*, תקופות שונות.
- המוסד לביטוח לאומי, *הסקירה השנתית*, שנים שונות.
- לביא, יעקב ועמית פרידמן (2006). "שער החליפין הריאלי וסחר החוץ של ישראל".
סקר בנק ישראל 79, 37-86.
- משרד התמ"ת, מינהל מחקר וכלכלה (2010). נתונים על משרות פנויות ושיעור משרות (נמסרו על פי בקשה).
- קמחי איל (2011). "פערי הכנסות בישראל". בתוך בן-דוד, דן (עורך). *דו"ח מצב המדינה: חברה, כלכלה ומדיניות 2010*. ירושלים: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

Goldman Sachs (2010). "Our 2010 GES: The Links between Growth Conditions, Growth and Markets."

OECD (2011). Stat Extracts.

נספח לוחות ותרשימים

לוח נספח 1. שינויים בתוצר ומרכיביו (שיעורי שינוי*)

2010	2009	2008	2007	1987-2007	
4.6	0.8	4.2	5.3	4.5	התוצר המקומי הגולמי (תמ"ג)
4.2	2.6	1.8	5.1	4.9	הצריכה הפרטית (למעט בני קיימא)
12.4	-5.8	3.9	14.7	4.0	השקעה בנכסים קבועים
11.7	5.5	10.2	2.4	1.0	השקעה בדיוור
3.1	2.5	2.6	3.1	2.5	צריכה ציבורית
10.9	-10.0	11.3	10.3	8.8	ייצוא ללא יהלומים
9.3	-12.5	6.2	13.5	7.0	ייבוא ללא יהלומים

* שיעורי השינוי מתייחסים למשתנים הריאליים (מחירים קבועים).

מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל.

לוח נספח 2. שוק העבודה – אינדיקטורים שונים, 2007-2010

2010	2009	2008	2007	
4.6	0.8	4.2	5.3	תוצר מקומי גולמי (שיעור שינוי - %)
5.3	0.1	4.7	5.8	תוצר עסקי (שיעור שינוי - %)
2,052.6	1,993.5	1,998.2	1,926.4	מועסקים במגזר עסקי (אלפים, ישראלים)
*871.8	847.5	833.4	808.6	מועסקים במגזר ציבורי (אלפים, ישראלים)
*38.4	38.8	39.1	39.3	ממוצע שעות עבודה בשבוע למועסק במגזר עסקי (ישראלים, שעות)
**4.5	-2.5	-1.1	1.4	שכר במגזר עסקי (ישראלים, שיעור שינוי - %)
**3.8	-0.1	0.3	0.2	פריון עבודה במגזר עסקי (תוצר מקומי גולמי לשעת עבודה, ישראלים, זרים ושטחים, שיעור שינוי)
-	-5.0	1.1	2.9	עלות עבודה ליחידת תוצר גולמי במגזר עסקי (שיעור שינוי)
*57.2	57.0	56.8	56.6	שיעור השתתפות
6.7	7.5	6.1	7.3	שיעור אבטלה
-	0.389	0.384	0.382	מדד גייני (לפי הכנסה כספית נטו לנפש סטנדרטית)
-	33.9	32.7	32.5	תחולת העוני לפני תשלומי העברה ומיסים ישירים (נפשות)
-	25.0	23.7	23.8	תחולת העוני אחרי תשלומי העברה ומיסים ישירים (נפשות)
				משתני מדיניות
3,850.0	3,953.0	4,010.0	4,082.0	שכר מינימום חודשי (ש"ח, מחירי 2010)
*278.0	275.9	270.2	246.3	מספר העובדים הזרים (כולל עובדים מן השטחים, אלפים)
***7,476.0	7,284.0	6,993.0	6,923.0	סך תשלומי העברה לציבור דרך ביטוח לאומי, לנפש (ש"ח, מחירי 2010)

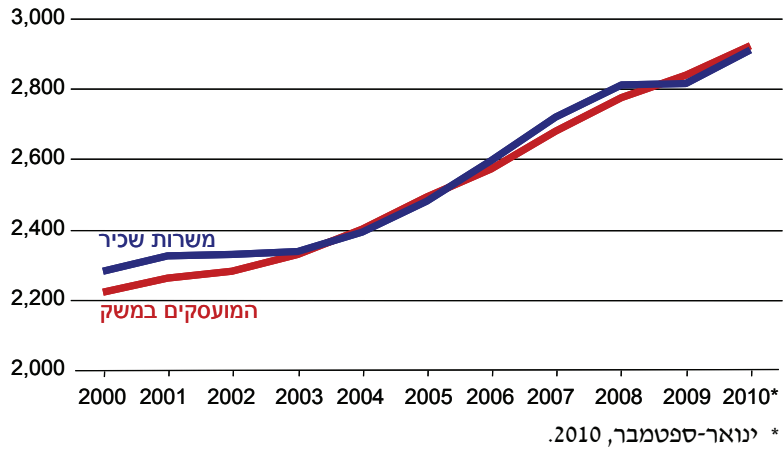
* מיצוע נתוני שלושת הרבעונים הראשונים ב-2010.

** אומדנים ראשוניים לחשבונות הלאומיים לשנת 2010, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, דצמבר 2010.

*** נתוני ינואר-נובמבר 2010, בחישוב שנתי.

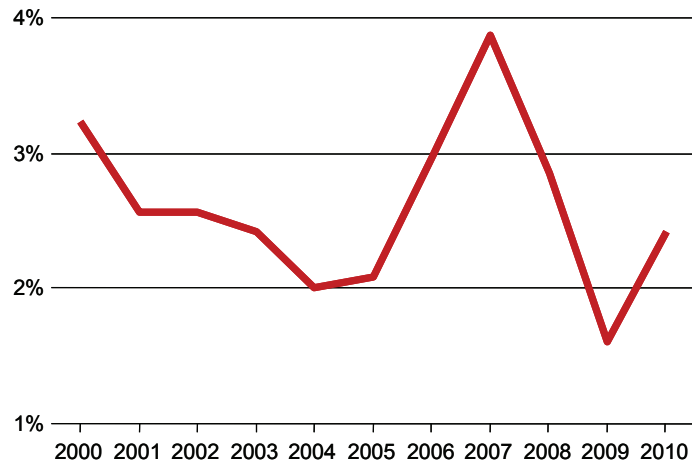
מקור: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל; המוסד לביטוח לאומי – נתוני מדד גייני ותחולת העוני.

תרשים נספח 1
מועסקים ומשרות שבר, 2000-2010
ישראלים בלבד, אלפים

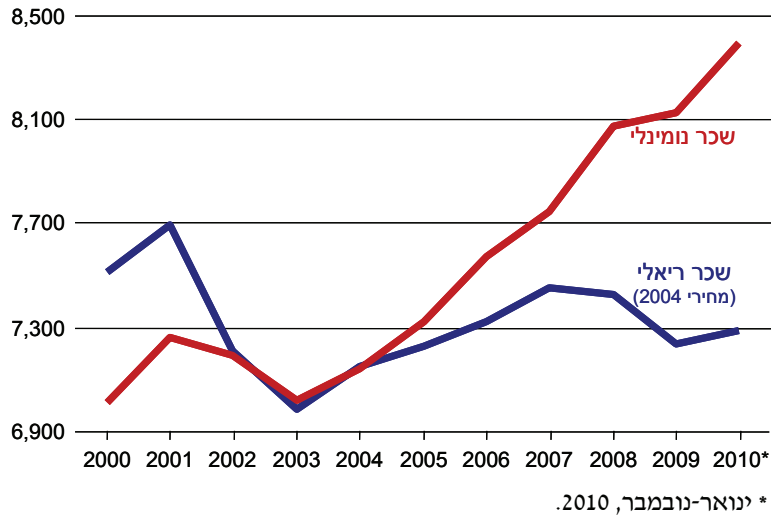
מקור: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל, 2010.

תרשים נספח 2
שיעור המשרות הפנויות, 2000-2010
אחוז מכלל המשרות

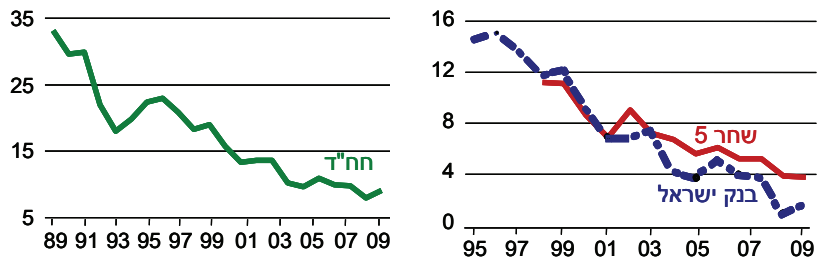
מקור: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
נתונים: משרד התמ"ת, מינהל מחקר וכלכלה, 2010.

תרשים נספח 3
השכר, 2000-2010
 ישראלים בלבד, ש"ח

מקור: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
נתונים: הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ועיבודי בנק ישראל, 2010.

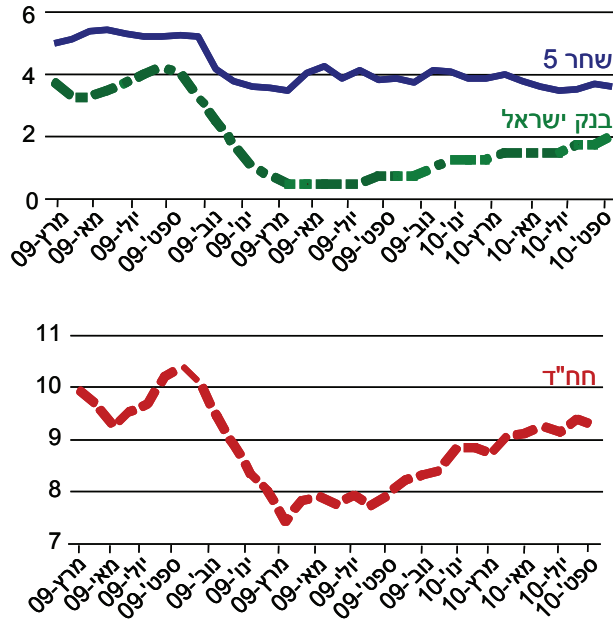
תרשים נספח 4
תשואות במשק הישראלי, 1989-2010*

* ממוצעי שיעורי ריביות בנק ישראל וחח"ד (ממוצע שנתי), ושחר' לחמש שנים.

מקור: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
נתונים: בנק ישראל, 2010.

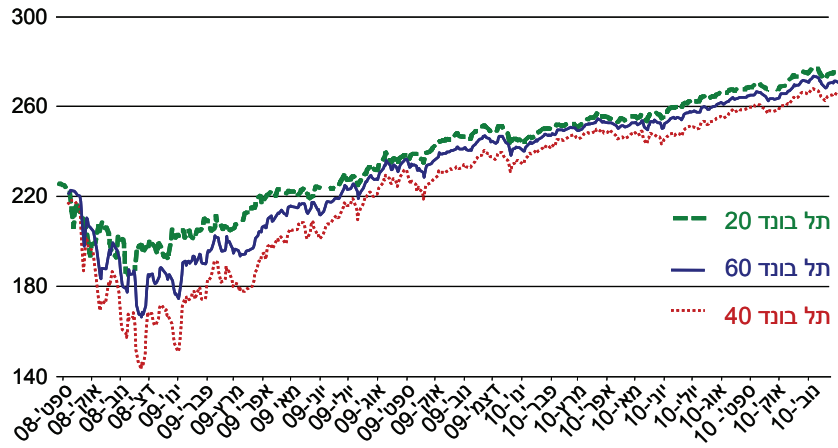
תרשים נספח 5
תשואות במשק הישראלי*
 מרץ 2008-ספטמבר 2010

* ממוצעי שיעורי ריביות בנק ישראל וחח"ד (ממוצע שנתי), ו'שחר' לחמש שנים.

מקור: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
 נתונים: בנק ישראל, 2010.

תרשים נספח 6
מדד אג"ח קונצרניות בתל-אביב
 ספטמבר 2008-נובמבר 2010

מקור: מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
נתונים: הבורסה לניירות ערך, תל-אביב, 2010.